

Friedrich Melinda

„Tanár vagyok a közhangulat kegyelméből”

Ferenczi Sándor a korabeli hírlapokban

„[...] telt ház hallgatja a Zeneakadémiában a puritánszavú előadót. Ez aztán a siker! Vajjon mi lehet a titka?” (Révész, 1928, 14.)

A magyar hírlapokban a legtöbbet szereplő és legnépszerűbb pszichoanalitikus Ferenczi Sándor volt.¹ Az általam vizsgált tizenegy, a korban jelentős magyarországi napi- és hetilapnak – *Az Est*, *Budapesti Hírlap*, *Esti Kurir*, *Magyarország*, *Népszava*, *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Ujság*, *Világ*, *Színházi Élet*, *Tolnai Világlapja* – összesen 43 alkalommal nyilatkozott az 1912 és 1933 közötti időszakban.² (Lásd a táblázatot.)

| | Az Est | Buda- pesti Hírlap | Esti Kurir | Magy- arorsz- ág | Nép- szava | Pesti Hírlap | Pesti Napló | Ujság | Világ | Szín- házi Élet | Tolnai v.lap- ja | |
|------|--------|--------------------------|---------------|------------------------|---------------|-----------------|----------------|-------|-------|-----------------------|------------------------|----|
| 1912 | | | | 1 | | | | | | | | 1 |
| 1921 | | | | | | | | | 1 | | | 1 |
| 1922 | | | | | | | 1 | | | | | 1 |
| 1923 | | | | | | | 1 | | | | | 1 |
| 1924 | | | | | | | | 1 | | | | 1 |
| 1925 | 1 | | 2 | | | 1 | 1 | 1 | | | | 6 |
| 1926 | | | 2 | 1 | | | 3 | | | | | 6 |
| 1927 | | | 2 | | | 1 | 2 | 1 | | | | 6 |
| 1928 | | | 2 | | | | 4 | 1 | | | | 7 |
| 1929 | | | 1 | | | | | | | 1 | | 2 |
| 1930 | | 1 | 2 | | | | 2 | | | | 1 | 6 |
| 1931 | | | 1 | 1 | | | | | | | | 2 |
| 1932 | | | 1 | | | | 1 | | | | | 2 |
| 1933 | | | | | | | 1 | | | | | 1 |
| | 1 | 1 | 13 | 2 | 1 | 2 | 16 | 4 | 1 | 1 | 1 | 43 |

Ferenczi nyilatkozatainak száma 1912 és 1933 között 11 jelentős napi-/hetilapban

¹ Ez nem feltétlenül jelent számbeli fölényt a sajtómegszólalások tekintetében: Ferenczi riválisa, a stekeliánus Feldmann Sándor (vö. Hárs, 2007), például az 1927-es évben többször nyilatkozott a sajtónak, és Ferenczi publicisztikai aktivitása is messze elmaradt Feldmanné mögött (vö. Friedrich, 2020).

² Ferenczi sajtómegszólalásainak listája a szöveg végén, mellékletben található. A Ferenczi-interjúkra történő hivatkozások bibliográfiai adatai is itt szerepelnek.

Ezenfelül – az eddig feltárt források szerint – két további országban is szerepelt a sajtóban: a *Prágai Magyar Hírlap* (1925 és 1928 között háromszor is), valamint a *New York Times* és a szintén New York-i *The World* című napilap is közölt vele készült interjút. Ezekből a hírlapolvasó nemcsak arról értesülhetett, hogyan vélekedett Ferenczi a különféle bűnügyekről és csodákról, a kuruzslásról és a „pesti idegekről”, a nevelésről és általában az emberi lélekről, hanem betekinthezett Ferenczi magánéletének kisebb-nagyobb eseményeibe; megismerhette napirendjét, vagy akár kutyájának nevét is. Ferenczinek – a magyar pszichoanalízis történetében egyedülálló módon – személyét és hétköznapi életét is élénk érdeklődés övezte.³ Jelen tanulmány középpontjában a hírlapokban közölt Ferenczi-interjúk állnak, amelyek történeti és informatív értékük miatt is az életmű fontos kiegészítései. A következőkben néhány példán⁴ keresztül mutatom be, milyen történeti adalékokkal járulhatnak hozzá a hírlapi szereplések Ferenczi életrajzához és életművéhez. Ennek során fény derül arra is, milyen portré bontakozik ki róla hírlapi szereplései alapján.

A háború utáni ember lelki életéről. Az interjúk és nyilatkozatok kedvelt témái között nagy számban akadnak olyanok, amelyeket szakmai publikációiban nem érintett Ferenczi, ilyenek pl. az aktuálpolitikai és társadalmi kérdések.⁵ Nagy Lajos megfogalmazásában „a pszichoanalitikusok egy része éppenséggel nem tartózkodik a propagandától; itt-ott állást foglalnak társadalmi vonatkozású problémákban” (Nagy, 1927, 611). Ferenczit mindig is foglalkoztatták a társadalmi és politikai kérdések (Ferenczi, 1914, 1922), és az interjúkban elmondottak tovább árnyalják a politikai felfogásáról alkotott képet. Kiderül például, hogy Ferenczi nemcsak a kommunizmustól és az anarchizmustól határolódott el (Erős, 2016), hanem bármiféle idealizmustól. A *Pesti Napló*ban közölt beszélgetésben Ferenczi tudományos alaposágú, részletes elemzését adta a gazdasági-politikai helyzet és a lelki tényezők összefüggésrendszerének. Ferenczi az eszmék és a lelki szükségletek közötti diszkrepanciáról és ennek súlyos következményeiről beszélt, óva intve a túlzott idealizmustól:

„A szocialisták egyik tévedése az volt, hogy nem vették figyelembe a lelki szükségleteket, amelyekhez pedig az emberiség ősidők óta valósággal hozzánőtt. [...] A szocialisták [...] csupán a vegetatív életet látták. Azt hitték, hogy *nem fontos sem a család, sem a szülőföld*, csak az általános munkakötelezettség és az ebből következő általános jólét. Számításukban *csalódtak*. Csalódtak az ideáljaik

³ Ferenczi aktív sajtójelenlétének és népszerűségének okai részben személyes jellegűek: nagy szerepe volt Ferenczi személyiségének – „közvetlenség, meleg szív, csodálatosan megőrzött, gyermekded kedély” (Dénes, 1979, 52) jellemezte –, irodalmi-művészi-újságírói körökben való kiterjedt kapcsolatrendszerének, és a különböző pszichoanalitikus egyesületek közötti rivalizálás is ösztönzőleg hatott a sajtószereplésére. Emellett olyan – egyidőben végbemenő – folyamatok is álltak Ferenczi intenzív sajtójelenlétének háttérében, mint a pszichoanalízis 1920-as évektől megfigyelhető térfoglalása és berobbanása a sajtóba és a közgondolkodásba (vö. Moscovici, 1961[2008]), a tudomány bulvárosodása és az ezzel együtt járó olvasói igények kiszolgálása.

⁴ Az idézeteket az eredeti helyesírás szerint közlöm.

⁵ Ugyanakkor a pszichoanalitikus szakirodalomban kimerítően tárgyalt – főként a szexualitással kapcsolatos egyes témák – kevésbé szerepeltek a korabeli napisajtóban, nyilvánvalóan tabusított területnek számítottak akkoriban.

megvalósíthatóságában. A bekövetkezett *lelki krízis* most egy *másik végletbe* sodorja a világot. Ez a másik véglet azonban, a *háborús nacionalizmus*, époly veszedelmes elintézési mód. Igaz *önismereten alapuló szellemi művelődés*, az ítélőképesség folytonosan fejlődő uralma az ösztönök felett – ez szükséges ahoz, hogy az *emberiség végletek felé ne sodródjék többé*. Még egyszer ismétlem: *az idealizmusnak túlzásai föltétlenül és minden vonatkozásában károsak*. Ennek ellenszere az *őszinteség*, mely egyebek közt arra is kötelez, hogy bevalljuk azt, hogy a mások családját már nem tudjuk ugyanolyan önfeláldozó szeretettel szeretni, mint a magunkét. Megvan bennünk az *emberszeretet* érzése is, azonban korántsem olyan intenzíven, mint a rokonainkhoz való ragaszkodás. *Neveléssel*, nagyon nehéz és nagyon komoly munka árán talán más volna a világ sorsa. Addig azonban, az emberek, mikor vezéreik kiállanak és prédikálnak nekik, mindent elhisznek. Mert mindnyájunkban megvan az a bizonyos *gyermekded hiszékenység*, mely apaként tiszteli a vezért” (*Veszélyes ideálok*, 1925, 9).⁶

Ferenczi kifejtette nézetét, miszerint a magyar társadalom helyzete is más lenne talán, ha a szocializmus Angliából érkezett volna Magyarországra, mert ott a tanokat „*lerealizálták*, ott a politikai programban nincs több, mint az, ami gyakorlatilag megvalósítható” (uo.), viszont „[m]ihozánk magyarokhoz az osztrákok közvetítésével, Németországból kerültek el a szocialista tanok. A német szocializmust pedig a német idealizmus tökéletesen áthatotta. Szó szerint vette a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméjét, ami pedig csak mint elérhetetlen ideál lebegett az emberiség szeme előtt. *A túlzott idealizmus megbosszulja magát*. Ma két véglete körülbelül az erősen fegyverkező *sovinizmus* és a *kommunizmus*. Ha mi magyarok a szocialista tanokat Angliától kapjuk, mai gazdasági és társadalmi helyzetünk képe kétségtelenül egészen más volna” (uo.).

Ferenczi az olvasó lelki békéjét is szíven viselte, s mindjárt jó tanáccsal is szolgált számára: „Ha túlságosan felgyülemlett az emberekben a keserőség, *ne kövessenek el mingyárt valami meggondolatlan tettet*, hanem igyekezzenek könnyíteni feszült lelki állapotukon. Bizalmas barátaik és ismerőseik előtt, akiknek megértésére számíthatnak, *panaszolják el* bajaikat, aggodalmaikat. Már maga az ilyen meghitt szavakban kiömlő panaszkodás is nagyban elősegíti a *lélek gyógyulását*” (*Veszélyes ideálok*, 1925, 9).

A *Pesti Napló* 1923-ban is hasonló témában fordult Ferenczihez, portrét kérve tőle az ideges Budapestről, amely Ferenczi szerint „nem is ideges”; betegstatisztikája legalábbis egyáltalában nem ad okot aggodalomra. Ferenczi azt az érdekes megfigyelést tette, hogy a háború legsúlyosabb lelki következményeit, „a háborúból maradt idegsokkok” – más néven háborús neurózisok – „mintegy kilencvenöt százalékát eltörölte” az „állítólagos béke” érzése, „a feloldódása a többnyire tudatalatti félelemérzeteknek, melyek a Höferek idején még a rokkantakat sem szüntek meg kínozni” (*Nem is olyan ideges*, 1923, 3). Ferenczi mint a téma legszakavatottabb magyarországi ismerője szólott hozzá e kérdéshez, hiszen éveken át tanulmányozta a háború által produkált idegbetegségeket, és egy barakk-kórház ideggyógyászati osztályának vezetőjeként a „harctéri sokkot” szenvedett katonák százait figyelte meg (vö. és bővebben lásd: Erős, 2014); 1916-ban tanulmányt írt, 1918-ban előadást is

⁶ A kiemelések mindenütt az eredeti szövegben szerepelnek.

tartott a háborús neurózisok kezeléséről (Ferenczi, 1916, 1919a). A béke tehát gyógyított – a háborús neurózisok megmaradt öt százalékának Ferenczi szerint csak a fele reménytelen, „a másik fele egyszerűen öntudatlanul sem akar gyógyulni, talán rossz néven is venné szegény, ha kigyógyítanák, lévén a betegsége kenyérkereseti forrás” (*Nem is olyan ideges*, 1923, 3). Ami még mindig virágzik, az a „drótsövénnybetegség”, a „hazatért hadifoglyok riadt idegenkedése az itthoni új élettől” (uo.).

Ferenczi a Tanácsköztársaság következményeiről szólva azt a meglepő felfedezését közölte, hogy a háborúnál sokkal intenzívebben hatott az emberek kedélyére a kommün: „Az anyagi javak veszélye talán jobban izgat, mint az életé?” (Uo.) A Ferenczire oly jellemző kritikai attitűd mellett ez a beszélgetés azt is megmutatja, hogy a kor pszichoanalitikusának klinikája korántsem korlátozódott az egyén problémáira, társadalmi-politikai jelenségek elemzésére is kiterjedt.

Amerika lelkéről és társadalmáról. Ferenczi 1926 októberétől nyolc hónapot töltött az Egyesült Államokban, ahová a New School for Social Research szabadegyetem meghívására érkezett. Amerikai tartózkodásáról, amely mérföldkőnek tekinthető Ferenczi pályafutásában és a magyar pszichoanalízis történetében is, a Freud–Ferenczi levelezés alapján is számos információ áll rendelkezésre.⁷ Ismert a New School-on tartott előadás-sorozat részletes programja (Freud/Ferenczi, 2005, 104) és más egyesületek és egyetemek meghívására tartott előadásainak helyszíne és témája, továbbá a laikus analízis amerikai elfogadtatása érdekében kifejtett tevékenysége. Előadás-sorozatát – a sajtóvisszhangból is ítélve – itthon és Amerikában nagy érdeklődés övezte. Ferenczi amerikai működéséről számos részlet csak a hírlapokból vált megismerhetővé.

Egy Szini Gyulával folytatott beszélgetés elárulja, mennyire fölkelte Ferenczi érdeklődését Amerikában a gangsterek világa, amelyet elsősorban Chicagóban volt alkalma tanulmányozni, abban a városban, amit Ferenczi látogatásának időszakában Al Capone bűnszervezete tartott uralma alatt:

„Érdekes tapasztalatokat szereztem abban a világban, amely a nagy bűnesetek tipikus hazája és ahol a bűnösök ellen való védekezés is a legjobban van megszervezve. Amerika egyébként is érdekes szerepet játszik a bűnös ember életében. A gangster-ek a modern technika, sőt a modern haditechnika vívmányait használják fel a társadalom ellen való harcukban. [...] A »gangster«-ek életét több amerikai városban tanulmányoztam, New-Yorkban, Detroitban, Cincinnati államban [sic!] és főként Csikágóban, amely a »gang«-ek igazi hazája. Részt vettem egy tudományos értekezleten, ahol bírák, ügyvédek, orvosok, pszichológusok, rendőri nyomozók, detektívek stb. voltak képviselve, szóval

⁷ Freud, bár „jóváhagyta” Ferenczi amerikai útjának tervét (Freud/Ferenczi, 2005, 95-99), mindvégig óva intette őt a „dollárbarbárok országától” (Freud/Ferenczi, 2005, 116). Ferencziről írott nekrológiában Freud Ferenczi amerikai tartózkodását jelöli meg mint sorsfordító eseményt, amely után „barátunk lassanként kisiklott körünkből. Amerikai előadóúttjáról visszatérvén, mintha mindjobban begubózott volna munkájába” (Freud, 1933 [1993, 7-8]). E benyomását Freud annak idején Ferenczivel is megosztotta: „Tartózkodóbbnak találom Önt, mint amilyen Amerika előtt volt. Átkozott ország!” (Freud/Ferenczi, 2005, 168). Freudnak Amerikához való ambivalens viszonya behatóbb elemzést kíván.

mindazok, akik bűnöző emberekkel foglalkoznak. A legérdekesebb tapasztalatom az – folytatja Ferenczi –, hogy Amerikában a hatósági személyek, hogy úgy mondjam, nem is annyira függetlenek a gangsterek világától. Ez kényes dolog és nem szeretném, ha amerikai barátaim megharagudnának rám, tehát meg kell magyaráznom, miről van szó. A gangsterek nemcsak technikai és tudományos vívmányokkal harcolnak a társadalom ellen, hanem néha oly nagyszerűen szervezkednek, hogy behálózzák magát a társadalmat, »földalatti« összeköttetések révén éreztetik befolyásukat, sőt hatalmukat. Néha egy gang hatalmába kerít egy egész várost és garázdálkodik ott. A bűnözők e magas iskolájával tehát lépést kell tartania a bűnösök üldözésének és az igazságszolgáltatásnak is. Valóságos versenyfutás ez” (Szini, 1930, 38).

A szesztilalomról. Amerikai tartózkodása alatt helyi hírlapok is fordultak felvilágosításért Ferenczihez, elsősorban aktuális problémák lelki hátteréről kérdezték. A New York-i *The World* riportere szálláshelyén, a Hotel St. Andrewban kereste föl Ferenczit, a messziről jött tudóst, hogy többek között az öngyilkosságok okairól és a szesztilalomról kérdezze. Ez utóbbi – Ferenczi szavaival – „érdekes pszichológiai kísérlet”, amely nem maradt következmények nélkül: „Sok rejtett, tudattalan tendencia, amelyeket a szeszfogyasztás elaltatott, most felszínre kerül. Az Önöknél tapasztalható bűnözési hullám, a sex play műfaja, a pornográf magazinok, és egyes bulvárlapok sikere is bizonyos mértékben erre a tényre vezethető vissza.” (*Freud's Aid Talks On Youth Suicides*, 1927, 11.)

A dollárlázzról. Fodor Nándor, a *Pesti Napló* New York-i tudósítója (és parapszichológus) is a St. Andrew szállodában tett látogatást Ferenczinél, hogy meginterjúvolja amerikai tapasztalatairól; elsősorban arra volt kíváncsi, hogyan viszonyulnak az amerikaiak a pszichoanalízishez, s hogy különbözik-e az „amerikai típus” az európaiától. Kritikáját Ferenczi az amerikaiak dicséretével kezdte:

„Az elzárkózottság sokkal kisebb, mint amit a nagy európai városokban egész az utóbbi időkig tapasztaltunk. Már 17 évvel ezelőtt, amikor *Freuddal* először jártam itt, nemcsak nagy vendégszeretettel, hanem a *legnagyobb megértéssel* fogadtak” (Fodor, 1926, 9).



Ferenczi New York-i szállása, a Hotel St. Andrew

A nagyközönség intenzív érdeklődésének azonban hamar jelentkeztek a hátrányai is: a pszichoanalízis „[d]ivat lett és egyre-másra születtek analitikus iskolák és centrumok olyan emberek vezetése alatt, akik nem rendelkeztek a kellő képzettséggel” (uo.).

Ebből a beszélgetésből az is kiderül, milyen különbségeket fedezett fel Ferenczi Európa és Amerika között a pszichoanalitikus gyógy mód szempontjából. Azt tapasztalta, hogy „egyéniségek, jellemek, sőt mondhatnám: *a neurózisok különböznek nemzetek szerint*” (uo.). A származásbeli különbségeket viszont elenyészőnek látta: „Mint Angliában, itt is azt tapasztaltam azoknál a zsidóknál és keresztényeknél, akiket vizsgáltam, hogy a faji különbségek alig jönnek számba, és a neurózisok típusa, valamint a karakterbeli nehézségek ugyanazok” (uo.). A nemzeti összehasonlítás azonban az európaiktól eltérő képet mutat Amerikáról:

„Amerikában a tradíció aránylagos hiánya bizonyos mértékig erősebb és erőszakosabb ösztönöknek és ösztönmegnyilvánulásoknak kialakulásához vezet. Másrésztől mégis van egy erőteljes vallási és etikai hagyomány, úgyhogy *a konfliktus az úttörő karakter agresszivitása és a társadalmi konvenció között valamivel erősebb, mint nálunk*. Nehéz egy ilyen kérdéstről azonnal átfogó nyilatkozatot adnom, de az a benyomásom, hogy ennek a konfliktusnak hatása alatt a neurotikusok és a neurotikus irányban fejlődő karakterek száma itt nagyobb. Miután a naiv kiélési módok éppen e miatt a konfliktus miatt meg vannak nehezítve, az egész társadalom érdeklődése *egy neutrális területre* veti magát és ez a *pénzkeresés*, ami kárpótlásul van hivatva szolgálni sok minden egyébért” (uo.).

A „dollárláz” pszichoanalitikus megvilágítása Ferenczi részéről értékes és eddig nem ismert hozzájárulás az amerikai lélek megértéséhez.

Az amerikai élet veszélyeiről. 1927 júniusában, hajóraszállása előtt Ferenczi a világszinten is egyik legrangosabb napilap, a *New York Times* olvasóit arra figyelmeztette, hogy az amerikai élet olyannyira kimerítő, hogy szükségszerűen neurózishoz vezet. A megoldást a pszichoanalízisben látta: „az embereket pszichoanalitikusan föl kell építeni” (*Warns of Danger*, 1927). „Az ún. javíthatatlan gyerekek kezeléséhez pszichoanalitikusok egész seregére volna szükség” (uo.), az elmegyógyintézetekben és büntetés-végrehajtási intézetekben a jelen legsürgetőbb feladata a „pszichoanalitikus alapú kriminálterápia” alkalmazása lenne (uo.). Ferenczi megragadta az alkalmat, hogy az Amerikában ellenzett, de Freud által támogatott laikus analízis mellett érveljen, amiben a fenti célok megvalósításának elengedhetetlen feltételét látta: „Az orvosok száma behatárolt, [...] és teendők túl szerteágazóak ahhoz, hogy olyan mértékben szenteljék magukat a pszichoanalízis elsajátításának és alkalmazásának, amely kimerítené az új tudomány gyógyító potenciálját” (uo.).

Dr. Ferenczi of Budapest Sees
Need of Psychoanalysis to
Treat Neurotics.

hat
SAILS AFTER LECTURE TOUR nto
neurotic conditions, said Dr. Sandor
Ferenczi, Budapest psychoanalyst, be-
fore sailing last Wednesday for Europe
after spending about eight months here
on a lecture tour.

He said Americans will have to look
for some corrective agent. He had
found a great deal of sport here, but
this was not sufficient, he said, and
the people need to be built up psycho-
analytically.

Dr. Ferenczi has for many years been
an associate of Dr. Sigmund Freud of
Vienna, whom he accompanied to this
country seventeen years ago. In addi-
tion to the fifty lectures he gave he
trained a number of psychoanalysts.

“I returned here after many years,”
he said, “to find the interest in psycho-
analysis much greater than in Europe,
but I have also found that this interest
is somewhat superficial and that the
deeper side is somewhat neglected. I
have endeavored while here to organize
a psychoanalytical foundation so as to
concentrate the instruction on psycho-
analysis as we have it in Europe.”

A *New York Times* Ferenczivel készült
interjúja (részlet)

Amerikai egyetemekről. 1927 decemberében Ferenczi az *Esti Kurir*nak is beszámolt amerikai tapasztalatairól. Elismerően nyilatkozott az amerikai egyetemeken és klinikákon uralkodó szellemről, ahol nyomát sem látta az Európában megszokott tekintélyelvűségnek és szervilizmusnak. A Columbia Egyetem Ferenczi meghívását azzal indokolta, hogy

„»ők nincsenek kellőképpen tájékoztatva a pszichoanalízisről, sőt sok tekintetben elemi ismereteik is hiányzanak«. *Ilyen őszinte kijelentést [...] az európai kontinens egyetemi tanári karától vajmi ritkán hallhatunk.* Egyébként az ottani klinikákon *az a stramm és alázatos hang is* ismeretlen a tanár és orvosai között, ami némely európai klinika orvosi vizitjét katonai parádéhoz teszi hasonlónvá; az asszisztens (adjutáns) leadja a jelentést, *s a tanár kíséretével ellép a haptákban álló betegek glédája előtt...* Amerikában ez nincs” (*Némely európai klinika*, 1927, 9).

Ferenczi mint érdekes amerikai szokást említette a nyilvános tudományos vitát. Elmesélte, hogyan hívta ki őt Watson, a behaviorizmus „divatos apostola” egy ilyen vitára, amikor is Ferenczi felvilágosításai a hallgatóság körében nagy meglepetést keltettek, „mert az analízist sokan csak elferdített formában, Adler és Jung hígításában ismerik” (uo.).⁸ A riválisokra is kiért: Adler Amerikában a templomokban is tart előadásokat, Jung iránt pedig inkább a miszticizmust kultiváló pénzarisztokrácia érdeklődik.

Milyen lesz jövőre az irodalmi termés? Az *Esti Kurir* 1927-es karácsonyi számában írókat, festőket és népszerű tudósokat kérdezett munkájukról. „Min dolgozik most?” – így szólt a kérdés. A válaszadók névsorában többek között Babits Mihály, Fenyő Miksa, Füst Milán, Gellért Oszkár, Hatvany Lajos, Ignotus, Karinthy, Kassák, Komor András, Kosztolányi, Nagy Lajos, Németh Andor, Szép Ernő, Szomory, Tersánszky, Török Sophie szerepel, és Ferenczi mellett még egy pszichoanalitikus, Feldmann Sándor. A szerkesztők reményei szerint „e válaszok mind érdekelni fogják azokat, akik a nyilatkozók művészi és emberi egyénisége iránt érdeklődnek” (*Milyen lesz jövőre az irodalmi termés*, 1927, 23). A kor pszichoanalitikusa népszerűség tekintetében az ország legnevesebb művészeivel vetekedhetett. Ferenczi így számolt be munkájáról:

„Két tanulmányon dolgozom *a neurózistan és a pszichiátria* köréből, néhány fontos kérdéstről; sajtó alá rendezem *Amerikában tartott pszichoanalitikai előadásaim* magyar és angol nyelvű kiadását – ezenkívül két újabb előadásorozatot készítek elő. Bécsi meghívásra Bécsben márciusban fogok előadást tartani *a pszichoanalízis és a kriminológia határterületéről*. A másik előadás-ciklust – a pszichoanalízis köréből – *Párizsban* fogom tartani husvét táján, a *Sorbonne tudományfejlesztő osztályának meghívására*” (uo.).

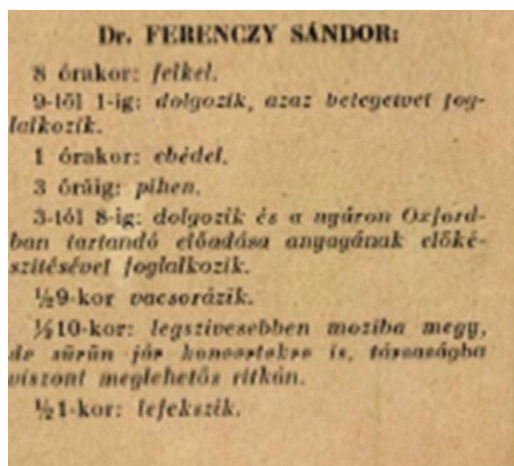
A pszichoanalízis jelenéről és jövőjéről. Az 1928 júliusában, a *Pesti Napló* számára készült interjúban Ferenczit a pszichoanalízis kilátásairól kérdezte Csánk Endre. Az olvasó előtt szinte megelevenedik Ferenczi és otthona is: „A kis kőteraszról az egész

⁸ Watsonnal folytatott vitáját Ferenczi Freudnak írt levelében is részletesen elbeszélte, vö. Freud/Ferenczi, 2005, 135.

várost látni. A Márton-hegyen lakik mostanában Ferenczi Sándor, olyan környezetben, ahol a zaklatott idegek önmagukban is nyugalmat találnak. Lábainál, puha párnán, őszintén horkol öreg kis kutyája, Kuki. Ferenczi őszülő fejét meghazudtoló élénk mozdulatokkal magyaráz” (Csánk, 1928, 38).

Ferenczi a pszichoanalízis jövőjével, illetve majdani jellem- és társadalomformáló szerepével kapcsolatban rendkívül derűlátó volt. Meg volt győződve róla, hogy „[a] pszichoanalízis előbb vagy utóbb – de inkább utóbb, mint előbb – teret fog hódítani és diadalmaskodni fog [...]. [E]gészen bizonyos, hogy hibáitól analitikus úton könnyen megszabadulhat majd az ember. Ennek jelentősége oly nagy, hogy ebben a pillanatban végiggondolni sem lehet, tény azonban, hogy a pszichoanalitikai jellemformálás belépett a lehetőségek kapuján és itt van közvetlenül előttünk” (uo.). Ugyanebben az évben a *Prágai Magyar Hírlapban* Ferenczi bővebben is kifejtette, miképpen valósulhat meg a pszichoanalízis ilyen társadalomformáló hatása: „eljön nagyon rövidesen, fokozatosan mindenütt, az egész művelt világon az ideje, hogy a pszichoanalízist módszeresen, az egyetemeken fogják tanítani. [...] Nem elég [...] az orvosoknak ezzel foglalkozni. Minden pedagógusnak, minden ügyvédnek, ügyésznek, minden kutatónak, a néprajz, a történelem, az esztétika kutatóinak teljesen meg fogja változtatni, már meg is változtatta a felfogását dolgokról, emberekről, esetekről.” (Sándor, 1928, 9).

Ferenczi reményeiben a kor több pszichoanalitikusa osztozott, többek között a riválisként tekintett Stekel is hitt „egy boldogabb emberiségben”, a pszichoanalízistől várta a csodát.⁹ Freud ellenben semmiféle gyógyírt nem látott az emberi szenvedésre, még a pszichoanalízisben sem.



Ferenczi egy napjáról. A *Színházi Élet* 1929-ben *Nagy emberek 24 órája* címmel jelentetett meg riportot, s a kor számos prominens személyisége – írók, költők, színészek, politikusok – között Ferenczi napirendjét is közölte. Hiszen „mindenkit érdekel: hogyan élnek, mivel töltik a nap huszonnégy óráját a politika, társadalom, tudomány és művészet sokat emlegetett kiválóságai. [...] Így élnek, így telnek napjaik, amelyek mögé annyi csodaszerűt, izgatót és sokszor titokzatosat álmodik az olvasó fantáziája” (*Nagy emberek*, 1929, 22).

„Dr. Ferenczy [sic!] Sándor: 8 órákor: felkel. 9-től 1-ig: dolgozik, azaz betegeivel foglalkozik. 1 órákor: ebédel. 3 óráig: pihen. 3-tól 8-ig: dolgozik és a nyáron Oxfordban tartandó előadása anyagának előkészítésével foglalkozik. 1/2 9-kor vacsorázik. 1/2 10-kor: legszívesebben moziba megy, de sűrűn jár koncertekre is, társaságba viszont meglehetősen ritkán. 1/2 1-kor: lefekszik” (uo.).

⁹ „Csak azt remélem, hogy a beteg emberek tanulmányozása során nyert pszichoanalitikus ismeretek valamiképpen hozzájárulnak majd a gyógyuláshoz. Reménykedve [...] várunk a nagy orvosra, aki elvégzi a társadalom pszichoanalízisét.” (Stekel, 1922, 513)

A detektívregényekről. Az *Esti Kurir* 1932. karácsonyi számának ankétjában a kor jeles tudósainak, művészeinek, politikusainak – Ferenczi mellett többek között Babits Mihálynak, Fenyő Miskának, Füst Milánnak, Friedrich Istvánnak, Gaál Franciska színésznőnek, Ignotusnak, Karinthynek és Vámbéry Rusztemnek – a véleményét kérdezte egy jellegzetes kortünetről, a detektívregények olvasásáról. Ferenczinek ez ankétban való részvétele is jelzi népszerűségét, közéleti szerepét és a nagyközönség iránta való érdeklődését. Az ankét eredménye az lett, hogy „a szellemi arisztokrácia nem szégyenli a detektívregény-olvasást, nem titkolja úgy, mint egy gyerekkori bűnt” (Kolozs, 1932, 13).

Ferenczi Babitscsal, Karinthyval és Vámbéryval együtt a detektívregények kedvelőinek táborához tartozott. Amikor az *Esti Kurir*, munkatársa felkeresi, Ferenczi rendelőjéből éppen akkor távozott az utolsó beteg.¹⁰ Ferenczi „minden gátlás nélkül, őszintén bevallja”, hogy ő is szívesen olvas detektívregényeket, s rögtön lélektani magyarázattal is szolgál e szokás felől:

„Több esztendővel ezelőtt egy előkelő és tudnivágyó, kissé öntelt társaságban azt a kérdést vetették fel előttem, mi különbség van pszichológiai szempontból a kriminális (bűnöző) és a józan ember között? Hirtelenében azzal a látszólagos paradoxonnal tudtam csak felelni, hogy a rendes ember az, aki jól tud vigyázni saját kriminalitására. Ebben egyúttal megvan a kérdés [sic!] arra nézve is, miért hódított olyan rohamosan tért a detektívirodalom. *Mindnyájunkban vannak fantáziák és indulatok, amelyek, ha a cselekvés formáját öltenék, minket is a bűnözők osztályába soroznának.* Ilyen rejtett vagy elfojtott tendenciák azonban, ha elfojtott formában is, de kielégülésre törekszenek, s törvényszéki tárgyalások leírásának olvasásában, az írásművészet tragikus vagy cinikus alkotásaiban találják azt meg. Már *Aristoteles* is megmondta, hogy a színházba jó eljárni, mert ott sok minden személyes érzésünket kisírhatjuk és kitombolhatjuk... A társadalom [...] és az erkölcs nagy megterhelést ró mindnyájunkra, van bennünk valami, ami *irigyl a minden korlátozástól mentes szabad kiélést.* A görög bölcs a színházban történő érzélem-kielégítést orvosi nyelven: hurutos érzélem-kiömlésnek, *katharzisnek* nevezte el. *Ennek a szolgálatában állnak a detektívregények is.* Persze ezzel még korántsem merítettem ki a bűnügyi regények nagy népszerűségének lélektani problémáját” (uo.).

A Ferenczi-kultusz a hírlapokban. Ferenczi mint a magyarországi pszichoanalízis vezéralakja már életében kultikus figura volt, személyéhez mítoszok, legendák fűződtek (bővebben lásd: Erős, 2004). Az eddig ismert képet a barátságos mosolyú, szeretetre méltó, megértő és rajongásig kedvelt tudósról – a Titkos Bizottságról készült jól ismert felvételen a „komoly, sőt komor tekintetű férfiak közül csupán egyikőjük mosolyog, a Freud mellett ülő Ferenczi...” (Erős, 2007) – a hírlapokból előkerült leírások is megtámogatják. Ferenczinek e hagyományos, bölcs és kedélyes doktorként való ábrázolása olvasható a *Prágai Magyar Hírlapban*:

¹⁰ Ferenczi vészes vérszegénységének tüneteiben akkoriban átmeneti javulás állt be, s munkakedve is visszatért. Egészségi állapota felől 1932. dec. 14-én kedvező hírekről számolt be Freudnak is, vö. Freud/Ferenczi, 2005, 319.

„Hatvanév körüli, mozgékony, ideges, derűs szemekkel néző idős úr. Nincsen benne semmi a pszichoanalitikus pozőröknek velőkbemélyedő, hipnotikus nézéséből, derűsen mosolyog akkor is, amikor elméleteket magyaráz, könnyed és kifogyhatatlan a mondanivalója. A modern tudós típusa. Mosolygó bölcs, aki ugyanarról a dolgról extázissal s szkepszissel is tud beszélni. (Sándor, 1928, 9).

Ferenczi kedvelt közéleti szereplő is, aki gyakorta volt látható ismert művészek, vagy akár hercegnők társaságában. A *Pesti Hírlap* tudósítója 1927 októberében a Hungária Szálló halljában Bonaparte Mária görög királyi hercegnő érkezésére várva pillantotta meg Ferenczit: „[A] nagyvilági, eleganciával öltözött, magastermetű és arisztokratikus arcú hölgy, aki egyszerű autótaxin, szemüveges, őszes úriember kíséretében érkezett a szállodába” (*Napóleon dédunokája*, 1927, 4). Ferenczi népszerűségére nézve sokatmondó a tudósító megjegyzése: „Kísérőjét [...] inkább felismerhetik néhányan: Dr. Ferenczi Sándor, a pszichoanalízis legkiválóbb magyar tudósa az, akinek látogatására a királyi hercegnő Budapestre jött” (uo.). Amerikai perspektívából nézve Ferenczi a közép-európai tudós típusát testesíti meg: „zilált öltözetű, energikus, élénk tekintetű, alacsony ember, fehér haj keretezi rózsaszín feje búbját, az angolt olyan szabatossággal beszél, ami nem indokolja nyelvtudása miatti sűrű mentegetőzéseit” (*Freud's Aid Talks On Youth Suicides*, February 17, 11).

Ferenczi népszerűségének kultuszához a napisajtó is jelentősen hozzájárult. Az *Est* 1930-ban Ferenczi amerikai páciensi körét bemutatva arról írt, hogy „a lélekelemzés modern tudománya egyik kiváló tudósunk révén ma már egymaga is világhírűvé tette Budapestet” (Ó. É., 1930, 7): az ő érdeme, hogy „olyan márka a világon ez a magyar pszichoanalitikus, mint a női ruhában: Patou, vagy a legjobb férfifrakkban Pool” (uo.).¹¹ Pácienseinek Ferenczi iránti rajongását a hírlapok is megörökítették. Az imént idézett cikkben „mind a négy [amerikai páciens] mint mesterét átszellemült arccal egy ismert lélekbúvár professzor nevét jelöli meg” (uo.). 1927 szeptemberében arról számolt be az *Ujság*, milyen fogadtatásban részesült az amerikai útjáról hazatérő Ferenczi. Családján, barátain és újságírókn kívül betegei is a pályaudvaron várták:

„Egy évi távollét után ma este a bécsi gyorsvonattal hazaérkezett Ferenczi Sándor dr., az európai híru ideggyógyász. Páciensei megható szeretettel várakoztak a pályaudvaron a professzorra, akitől most már biztos gyógyulásukat remélik. Alig szállott ki autójából Ferenczi dr., *a kapu alól előtűnt egy magas, feketeszakállas, sápadt, beesett arcú, nyugtalan tekintetű úriember, aki még a lépcsőig sem hagyta jutni a tudóst, akinek könyörgött, mentse meg, mert már majdnem teljesen tönkrement.* Ferenczi dr. néhány barátságos szóval megnyugtatta, de a beteg már nem is érti, mit mond. Egy cédulára kellett felírni neki, hogy, hétfőn délután megvizsgálja a professzor. Fent a nagydiófautcai lakásban minden szoba kivilágítva. Rokonok, barátok, tisztelők sokasága várja idehaza Ferenczi Sándor dr.-t. A szalonban *négy-öt hatalmas virágarrangement* és földiszítve, fölvirágozva az asztal is, amelyen az első vacsorát elfogyasztja családi körében” (*Egy évi távollét után hazaérkezett*, 1927, 8).

E beszámoló Ferenczit ünnepelte, páciensei által körülrajongott doktorként mutatja be, az olvasó pedig Ferenczi nappalijába és vacsoraasztalára is bepillantást nyerhetett.

¹¹ Ferenczi nevét a cikk írója nem írja le, de/mert evidens, hogy róla van szó.

Tanár a „közhangulat kegyelméből”. A korabeli Ferenczi-kultusz egy másik elemére világít rá Ferenczi tanárként, professzorként való ábrázolása, amire a sajtóban is számos példa akad. A legszembetűnőbb talán a hírlapok által használt „tanár úr” vagy „professzor” megszólítás, ami ellen Ferenczi hiába is próbált tiltakozni. Röviddel azelőtt, hogy egy „vasárnap reggel az Orient-expresszel” Amerika felé vette útját, az *Esti Kurir* munkatársa a karrierjéről kérdezte Ferenczit, a pszichoanalízis egykori, első és egyetlen professzorát: „Ön, [...] akit Amerikába az egyetemet végzetek továbbképzésére hívtak meg, miért nem tanít itthon is az egyetemen?” (Uo.) A válasz tartalmát tekintve ismert (vö. Erős, 2009), Ferenczi megfogalmazásában azonban más forrásból nem föllelhető. A rá nézve fájó, kellemetlen történeteket is a rá jellemző természetes nyíltsággal adta közre:

„Annak idején [...] Moravcsik tanár előterjesztett magántanárságra, de a kar többsége leszavazott. A Károlyi-kormány részéről már tervbe volt véve egyetemi kinevezésem, de ennek megtörténte már a kommün idejére esett és így érvénytelen. Sokáig próbáltam küzdeni az ellen, hogy a publikum ne nevezzen tanárnak, végül is belefáradtam a folytonos tiltakozásba és így azt mondhatnám, hogy *tanár vagyok a közhangulat kegyelméből*. Most azonban, hogy alkalmam van ezt ismét kinyilatkoztatni, újból közlöm, nem vagyok tanár és semmiféle hivatalos állásom nincs” (*Vasárnap Ferenczi Sándor dr. elutazik Amerikába*, 1926, 15).

A New School-on tartott előadásai idején Ferenczit az amerikai és magyar lapok is „sztár-előadóként” emlegették.¹² Ennek megfelelő bánásmódban is részesült: 1927-es előadássorozatának végeztével százötvenreítékes búcsúbankettet adtak tiszteletére a Hotel Pennsylvaniában. Egy évvel később, 1928 tavaszán a budapesti Zeneakadémián is rendkívüli érdeklődés övezte nyilvános előadásait (vö. Friedrich, 2016): teltház hallgatta a „puritánszavú előadót”, az emberek még a kakasülőt is megszállták (Révész, 1928, 14.). A közkedveltségnek ilyen fokát kevés pszichoanalitikus érte el. Ferenczi önmagára mégsem professzorként, hanem sokkal inkább egyszerű vándortanítóként tekintett: „*Amerikában a pszichoanalízisnek sokkal nagyobb az elterjedtsége és, hogy úgy mondjam, a tekintélye, mint Európában*. Ezzel szemben bizonyos hiányok mutatkoznak az ismeretek elmélyítése szempontjából. Ez tette éppen szükségessé, hogy én odajöjjek, quasi mint vándortanító” (*Egy évi távollét után hazaérkezett*, 1927, 8).

Ferenczi anekdotákban. Egyes pszichoanalitikusok – különösképpen az ún. „nagy formátumú” egyéniségek – személyiségéről a hírlapokban megjelent interjúkból és a róluk keringő anekdoták alapján olyan kép tárul elénk, amely a kizárólag tudományos műveiket tanulmányozó olvasó számára ismeretlen. A már ismert levelezések alapján alkotott személyiségrajzok is színesednek a sajtóból feltárt források által. A hírlapok anekdotái és történetei tovább árnyalják a Ferencziről kialakult képet, kidomborítva személyiségének eddig kevesebb hangsúlyt kapott aspektusait, pl. a humorát, a Feldmannhoz való viszonyában megmutatkozó kérlelhetetlenségét, vagy a

¹² „[Ö]t hónapon át ő volt sztár-előadó” (Fodor, 1927, 19; vö. Fodor, 1926, 13).

szórakozottságát. Ez utóbbit emeli ki a következő, Ferenczivel történt és általa elmesélt eset: „Társasággal Lillafüredre rándult ki. A társaság egyik tagja megőrzés végett rábízta pénztárcáját, jelentős összeggel... Este lement a tópartra egyedül, s köveket, fadarabokat dobált a tóba. Hazajövet kellemetlen felfedezést tett, hiányzott a rábízott pénztárca. Tűvé tette érte az egész környéket, és – másnap megtalálta az ágyában, a párna alatt.” (Kolozs, 1932, 13.)

Az, hogy Ferencziről már életében történeteket meséltek, annak is köszönhető, hogy olyan barátai voltak, mint például Karinthy Frigyes:

„[T]alálkozom, kérlek szépen, ezzel a freudista lélekelemező orvos barátommal, illetve nem is találkozom, hanem véletlenül belébotlom, kérlek, az uccán, ahogy szaladok. Belébotlom, mondom, nem is látom, hogy ő az, udvariasan megjegyzem, hogy pardon, bocsánat.

De már meg is állít, mosolyogva és szelíden néz a szemembe és szelíden bólogat, miközben én felismerem, á, szervusz, te vagy az, mondom neki barátságosan.

Én, én, aszongya, szelíden és szomorúan, de miért akartál megölni az imént, miért kívántad a halálomat!

Még hogy én, rémüldözöm, hiszen nem is láttam, hogy te vagy az, már hogy mondhatsz ilyet, hogy én a te halálodat kívánom?

Pedig úgy van, magyarázza tovább, szelíden és szomorúan bólogatva az ucca közepén, miközben az autók szaladgálnak körülöttünk – úgy van az és nem másképpen. Jegyezd még magadnak, hogy lelked mélyén, a világcentrummá alakult én-képzet öntudatlan vágyaiban a legkegyetlenebb módon kívánod a halálát mindenkinek, aki csak a legkisebb bántalommal illetett, vagy akár csak a legkisebb bántalom fenyegetését jelenti számodra. Én az imént véletlenül eléd akadtam, elzártam az utadat félpillanatra – és te, amikor meglöktél ezért, ebben a mozdulatodban kifejezésre juttattad azt a titkos vágyadat, hogy én botoljak meg, essem el, zuhanjak a villamos elé, haljak meg rögtön, amiért egy ilyen icike-picike sérelmet okoztam véghetetlen szadizmusodnak.

Nézd, mondtam neki, pillanatnyi habozás után. Nézd, szóval te szándékos emberöléssel, illetve ami majdnem egyre megy, emberölés szándékával vádolsz meg, sőt azt állítod, hogy in flagranti kaptál rajta ezen a cselekményén. Hát tudod mit, jó. Belemegyek. De miért zártad el az utamat?

Azért, mert lelked mélyén meg akartál ölni, te útonálló csirkefogó.

Miért csak én? Te talán nem? Mi az, hogy »legkisebb bántalom«? Ez a »legkisebb bántalom« a te tanításod szerint csak jelképe annak az öntudatlan, vadállati vágyadnak, hogy engem megölj. Én tehát csak jogos önvédelemből akartalak megölni az imént, mikor belébotlottam. Kérem felmentésemet. Szervusz, gyilkollak alássan.” (Karinthy, 1929, 9.)

Az anekdoták és interjúk műfaji sajátosságaikból adódóan az élőbeszédet, a szóbeli közvetlenséget örökítik meg, vagyis nemcsak Ferenczi mondandóját, véleményét rögzítik, hanem bizonyos értelemben őt magát is. Az elmesélt történetekből, a lejegyzett beszélgetésekből Ferencziről – hétköznapijainak, személyiségjegyeinek,

emberi gyengéinek ábrázolásán, gesztusainak, környezetének, egy-egy szellemes megjegyzésének bemutatásán keresztül – az eddig ismertnél közvetlenebb, személyesebb portré rajzolódik ki.

A *Pesti Napló* 1934. májusi számában található anekdotában szinte megelevenedik a múlt, Ferenczi alakja és a századelő Budapestje:

„Ma már freudilag oly képzett e város, hogy nem fordulhatna többé elő az az eset, amely a megboldogult Ferenczi professzorral történt, s amelyet ő maga szeretett elmesélni a kollégáknak. Valami lipótvárosi estélyen történt, hogy egy gyönyörű hölgy a professzorhoz fordult, akiről mindössze annyit tudott, hogy álmokat »fejt«.

– Mit jelent ez – kérdezte a vacsoránál asztalon át és jó hangosan –, mit jelent ez az álmom, professzor úr, hogy mentem át a hídon a férjem barátjával, és leszakadt alattunk a híd?

Ferenczi professzor körülnézett, és megrökönyödve és mosolyogva csak ennyit mondott:

– De, asszonyom, hogy lehet társaságban ilyen disznóságot elmondani?”

(B.L., 1934, 10.)

A hírlapokból Ferenczi Sándor életművének és életrajzának eddig ismeretlen epizódjai és részletei tárultak fel. Az interjúk – hiszen Ferenczi gondolatait tartalmazzák – kétségkívül részét képezik az életműnek és egy jövőbeni, Ferenczi összes műveit magába foglaló kritikai kiadásnak. Míg modern Freud-életrajzokban nincs hiány (Roudinesco, 2016; Whitebook, 2017; Sheppard, 2012, 2019), a ma is virágzó Ferenczi-renaisszánsz dacára – éppen a közelmúltban látott napvilágot egy tanulmánykötet Ferenczi jelentőségéről (Aleksandar-Cassullo-Frankel, 2018) – a mai napig nem jelent meg korszerű Ferenczi-monográfia, amelynek teljességéhez Ferenczi sajtószerelése is hozzátartozik majd.

Felhasznált irodalom

Aleksandar, D. – Cassullo, G. – Frankel, J. (eds.) (2018). *Ferenczi's Influence on Contemporary Psychoanalytic Traditions: Lines of Development. Evolution of Theory and Practice over the Decades*. London: Karnac Books.

B. L. (1934). Miről álmodik a kofa, a fűszeres, a pincér, a fiatalasszonya kis szobalány. (1934. május 31.) *Pesti Napló*, 85(121): 10.

Dénes Zs. (1979). *Szivárvány Pesttől Párizsig*. Budapest: Gondolat.

Erős F. (2004). *Kultuszok a pszichoanalízis történetében*. Budapest: Jószyöveg.

Erős F. (2007). *Trauma és történelem. Szociálpszichológia és pszichoanalitikus tanulmányok*. Budapest: Jószyöveg.

- Erős F.** (2009). Ferenczi Sándor professzori kinevezése: háttér és kronológia. *Thalassa*, 20(4): 3-28.
- Erős F.** (2014). Kínzás vagy gyógyítás? Pszichiátria és pszichoanalízis az első világháborúban. *Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat*, 5(8): www.kaleidoscopehistory.hu/download.php?cikkid=164
- Erős F.** (2016). *Psziché és hatalom. Esszék és tanulmányok*. Budapest: Kalligram.
- Ferenczi S.** (1914). A pszichoanalízisről és annak jogi és társadalmi jelentőségéről. In: Ferenczi S.: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. (158-174). Szerk. Linczényi Adorján. Budapest: Magvető, 1982.
- Ferenczi S.** (1922). Pszichonálízis és társadalompolitika. *Nyugat* 1922, 15, I: 554-555. Legújabbban, in: Erős Ferenc (szerk.): *Ferenczi Sándor (72-74.)*. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Fodor N.** (1927). Ferenczi Sándor pszichoanalitikai előadásai a newyorki szabadegyetemen. (1927. március 20.) *Pesti Napló*, 78(65): 19.
- Freud S.** (1933). Ferenczi Sándor. (Nekrológ.) In: Freud et al.: *Lélekelemzési tanulmányok* (5-8). Budapest: T-Twins, 1993.
- Freud, S. – Ferenczi S.** (2000-2005). *Levelezés I/1-III/2*. Szerk. Ernst Falzeder, Eva Brabant, Patrizia Giampieri-Deutsch, André Haynal, Erős Ferenc és Kovács Anna. Budapest: Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó.
- Friedrich M.** (2016). Ferenczi Sándor a Zeneakadémián. Az 1928-as előadássorozat a Pesti Naplóban. *Imágó Budapest*, 5(3-4): 119-132.
- Friedrich M.** (2020). Psychoanalysts on the Podium: Sándor Ferenczi and Sándor Feldmann in the Hungarian Daily Press. *Psychoanalysis and History*, 22(2): 205-226.
- Hárs Gy. P.** (2007). A bécsi és a budapesti Stekel arcai a Freud-Ferenczi levelezésben. *Thalassa*, 18(2-3): 97-120.
- Karinthy F.** (1929). Hölgyeim és uraim... (1929. március 8.) *Az Est*, 20(56): 9.
- Moscovici S.** (1961 [2008]). *Psychoanalysis: Its Image and its Public*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Nagy L.** (1927). A pszichoanalízis szociológiai perspektívában. *Századunk*, 2(2): 611-613.
- Ó. É.** (1930). Négy gazdag amerikai asszony a pesti pszichoanalitikusnál. (1930. november 20.) *Az Est*, 264. sz., 7.
- Révész B.** (1928). Siker. (1928. március 20.) *Pesti Napló*, 79(65): 14.
- Roudinesco, E.** (2016). *Freud: In His Time and Ours*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Sheppard, R.** (2012). *Explorer of the Mind: The Biography of Sigmund Freud*. London: Andre Deutsch.

- Sheppard, R.** (2019). *Freud: Az ember a pszichoanalízis mögött.* Budapest: HVG Könyvek, 2020.
- Stekel, W.** (1922). *Impulshandlungen. (Wandertrieb, Dipsomanie, Kleptomanie, Pyromanie und verwandte Zustände.) [Störungen des Trieb- und Affektlebens VI.]* Berlin – Wien: Urban & Schwarzenberg.
- Whitebook, J.** (2017). *Freud: An Intellectual Biography.* Cambridge: Cambridge University Press.

Melléklet

Ferenczi Sándor sajtószerelplései

Ferenczi a magyarországi napisajtóban

1912

Bresztovszky E. (1912). Az okos lovak. Apáthy István, Ferenczi Sándor, Hajós Lajos és Sajó Károly nyilatkozata a Népszava számára. (1912. november 23.). *Népszava*, 278: 8-9.

1921

r.g. (1921). Jobb nem élni. (1921. február 14.) *Világ*, 35:4.

1922

A háború után felfordult világ új embere társadalomtudományi, rendőri, lélekelemzési és asszonyi megvilágításban. (1922. április 19.). *Pesti Napló*, 88: 6.

1923

Nem is olyan ideges ez a Pest. Ideg orvosok jó véleménye a pesti idegekről. (1923. február 18.). *Pesti Napló*, 39: 3.

1924

A. L. (1924). A főúri világ gyógymódja. (1924. május 9.) *Ujság*, 87: 5.

1925

Miért lesznek öngyilkosok az emberek? Beszélgetés Ferenczi Sándorral. (1925. április 18.) *Pesti Hírlap*, 87: 6.

Veszélyes ideálok. Dr. Ferenczi Sándor a mai Európa lelki csődjéről. (1925. május 24.) *Pesti Napló*, 116: 9.

A Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület IX. kongresszusán négy magyar ideg orvos vett részt. Beszélgetés Ferenczi Sándor dr. ideg orvossal. (1925. október 9.) *Ujság*, 74: 2.

A rémtörténetekben az emberek kiélhetik gyilkossági ösztönüket is, polgári becsületük tudatát is. Ferenczy Sándor a hisztériás izgalmakról, amelyeket a bűnügyek a közönségből kiváltak. (1925. november 27.) *Esti Kurir*, 269: 5.

Karinthy, F. (1925). Utazás Öngyilkosok és Családirtók lelkének mélyébe. Beszélgetés Ferenczi Sándor ideg orvossal az öngyilkosságról és a családirtó századosról (1925. december 24.) *Az Est*, 291: 13.

A lélekelemzést legújabbán aktív technikával gyorsítják a pszihoanalitikusok. Ferenczi Sándor dr. a pszihoanalízis újabb eredményeiről, a budapesti pszihoanalitikusokról, kokainizmusról, homoszexualitásról és a turulmadár lovasairól. (1925. december 25.) *Esti Kurir*, 292: 20.

1926

- Ráskay L. (1926). Napjaink járványa: az öngyilkosság. Ferenczi Sándor az öngyilkosságok lelki okairól. (1926. február 18.) *Magyarország*, 39: 13.
- Az intézményekbe vetett hit indokolatlanul megrendült, helyébe jött a miszticizmus. A lélekelemzés a mai lélek válságairól. (1926. március 21.) *Pesti Napló*, 66: 9-10.
- Ferenczi Sándor a ma délutáni Freud-ünnepről és azokról, akik visszaélnék a pszichoanalízissel. (1926. június 6.) *Esti Kurir*, 125: 8.
- Ráskay L. (1926). Kuruzslás-e a pszichoanalízis, ha nem orvos alkalmazza? (1926. július 15.) *Pesti Napló*, 157: 4.
- Vasárnap Ferenczi Sándor dr. elutazik Amerikába, ahol két szemeszteren át előadást tart a pszihoanalizisről. (1926. augusztus 22.) *Esti Kurir*, 189: 15.
- Fodor, N. (1926). „A dollárláz: az amerikai lélek menekülése a belső konfliktusok elől”. Dr. Ferenczi Sándor Amerika lelkéről és a pszichoanalízis új eredményeiről. (1926. november 18.) *Pesti Napló*, 262:9

1927

- Fodor, N. (1927). Ferenczi Sándor pszichoanalitikai előadásai a newyorki szabadegyetemen. (1927. március 20.) *Pesti Napló*, 65: 19.
- Egy évi távollét után hazaérkezett Ferenczi Sándor dr. ideggyógyász. (1927. szeptember 25.) *Ujság*, 217: 8.
- Napoleon dédunokája, – a pszichoanalízis tudósa. (1927. október 16.) *Pesti Hírlap*, 235: 4.
- Leányöngyilkosságok. Dr. Ferenczi Sándor a fiatalok szaporodó öngyilkosságairól. (1927. október 18.) *Pesti Napló*, 236: 4.
- „Némely európai klinika orvosi vizitje katonai parádéhoz hasonlít”. Ferenczi Sándor beszámolója egyéves amerikai útjáról. (1927. december 15.) *Esti Kurir*, 285: 9.
- Milyen lesz jövőre az irodalmi termés? Magyar írók, festők és tudósok elmondják az Esti Kurirnak, hogy min dolgoznak. (1927. december 25.) *Esti Kurir*, 293: 23.

1928

- A pszichoanalitikus tanításokkal szemben már csupán nálunk van elzárkózottság. Ferenczi Sándor dr. előadás-sorozata. (1928. február 7.) *Ujság*, 30: 6.
- Pillanatfelvételek a német gyermektragédia tárgyalásról. (1928. február 14.) *Esti Kurir*, 36: 5.
- Dr. Ferenczi Sándor dr. a pszichoanalitikai előadások közönségéről. (1928. március 13.) *Esti Kurir*, 60: 5.
- Egy csók három perccel megrövidíti az életet! Tudósok, művészek, rablók és gyilkosok harca a mindenható izgalomért. (1928. április 8.) *Pesti Napló*, 81: 85.
- „A pszichoanalízis úgy erkölcsi, mint orvosi szempontból megbízhatatlan!” – ezzel az indokolással tiltotta be a budapesti filmcenzúra Collin-Ross professzor világhírű

pszichoanalitikus filmjét. (1928. május 8.) *Pesti Napló*, 104: 8.

„Ha majd eltüntetjük az emberi jellem hibáit...” Beszélgetés Ferenczi Sándorral a pszichoanalízis jelenéről és jövőjéről s a lélek térképének „fehér foltjairól”, amelyek nem fehér foltok többé. (1928. július 5.) *Pesti Napló*, 153:38.

A szerelem végső titkai. Beszélgetés dr. Ferenczi Sándorral az emberi és állati élet ősi kezdeteiről és fejlődéséről a mai formáig. (1928. december 25.) *Pesti Napló*, 292: 53.

1929

A freudisták tiltakoznak az ellen, hogy „magántudósok és konfuzus filozófiai irányzatok” visszaéljenek a „pszichoanalízis” névvel. (1929. március 24.) *Esti Kurir*, 69: 9.

Nagy emberek 24 órája. *Színházi Élet*, 1929/12, 22.

1930

Szirmai R. (1930). Mademoiselle X – a kriminológia, az orvostudomány és a pszichoanalízis fantasztikus rejtélye. (1930. április 27.) *Pesti Napló*, 95: 13.

Nincs az életnek korszaka, amely annyi szenvedéssel járna, mint a gyermekkor, mondja dr. Ferenczi. (1930. április 20.) *Esti Kurir*, 90: 7-8.

Szini Gy. (1930). Modern rémek. Félig intervjú. (1930. június 18.) *Tolnai világlapja*, 25: 38-39.

A 75 éves Freud professzor kapta meg Németország legnagyobb irodalmi és tudományos díját, a Goethe-díjat. (1930. augusztus 5.) *Esti Kurir*, 176: 9.

Bálint Gy. (1930). A legnagyobb német irodalmi díjat kapta meg Freud. Dr. Ferenczi Sándor a 75 éves Freudról. (1930. augusztus 5.) *Pesti Napló*, 176: 6.

Büky Gy. (1930). Tanuljunk meg aludni – Mit mond az orvostudomány az alvásról? (1930. augusztus 24.) *Budapesti Hírlap*, 191: 10.

1931

A „veszedelmes életkor” érzelmi útja a szerelemtől a revolverig. Ma délután temetik Róth Andor ügyvédet, a „nagynéni-szerelem“ legújabb áldozatát – Ferenczy és Schuster főorvosok nyilatkozata. (1931. augusztus 11.) *Magyarország*, 182: 5.

Freud összes művei magyar nyelven. (1932. június 2.) *Esti Kurir*, 120: 3.

1932

Házasságának 13. napján öngyilkos lett egy fiatal pár. Dr. Vajay Endre OTI-titkár és felesége tragédiája. (1932. november 3.) *Pesti Napló*, 246: 9.

Kolozs P. (1932). Miért olvas detektívregényeket Vámbéry Ruzstem, Babits Mihály, Ferenczy Sándor, Karinthy Frigyes. Miért nem olvas detektívregényeket Ignotus, Fenyő Miksa, Füst Milán, Gaál Franciska, Friedrich István és – a detektív. (1932. december 25.) *Esti Kurir*, 289: 13.

1933

Bozzay M. (1933). Cinikus... nem cinikus. Nyilatkozik a mai férfiről és nőről, a mai életéről és szerelemről a katolikus apát, a nőorvos egyetemi tanár, az ügyész, a pszichoanalitikus, az ideggógyász és az ügyvéd. (1933. január 22.) *Pesti Napló*, 18: 14.

Ferenczi a nemzetközi napisajtóban

Ferenczi Sándor dr. a IX-ik nemzetközi pszichoanalitikai kongresszusról. (1925. október 11.) *Prágai Magyar Hírlap*, 230: 6.

Miért izgatják a közönséget a véres bűnügyi szenzációk? Ferenczy Sándor dr. nyilatkozata a Léederer-tárgyalás alkalmából. (1925. december 1.) *Prágai Magyar Hírlap*, 272: 3.

Sándor Dezső: „Külön iskolákban kell tanítani a pszichoanalízist a laikusok számára” mondja Ferenczi Sándor dr., Freud világhírű magyar tanítványa. (1928. január 1.) *Prágai Magyar Hírlap*, 1628: 9.

Freud's Aid Talks On Youth Suicides. (February 17, 1927) *The World [New York]*, Vol. LXVII 67, No. 23921, Section 1, p. 11

Warns of Danger in American Life. Dr. Ferenczi of Budapest Sees Need of Psychoanalysis to Treat Neurotics. Sails after lecture tour. (June 5, 1927) *The New York Times*, Vol. LXXVI, No. 25334, Section 2, p. 4